

Раҳими Кубодиёнӣ

Сайри бўстони ҳикмат

Дар муддати тақрибан панҷ аср, алалхусус дар асри XX доир ба аҳвол ва ашъори Алишер Навоӣ асарҳои зиёде таълиф гардиданд. Дар тадқиқоти устод Айнӣ, Е.Э. Бертельс, Абдулғанӣ Мирзоев, И.С. Брагинский ва дигар олимони адабиётшинос аз хусуси робитаи эҷодиёти Навоӣ бо адабиёти тоҷику форс, мавқеи Навоӣ дар раванги ин адабиёт ва саҳми ӯ дар пешрафти илму адаби мардуми Хуросон ва Мовароуннаҳр хеле батафсил сухан ронда шудааст.

Ҳамон навъе, ки маълум аст, Навоӣ аз овони хурдӣ бо илму адабиёти тоҷику форс ҳарҷониба ошноӣ ёфта, тамоми умр аз ин ганҷинаи бебаҳои маърифат баҳраҳо бардоштааст. Бесабаб нест, ки ӯ ба хеле аз порчаҳои дилошӯби ашъори саромадони адабиёти тоҷику форс назираҳо гуфтааст. Ин масъала низ дар асарҳои адабиётшиносон мавриди таҳқиқ қарор ёфтааст. Аммо, ба назари мо, аҳли илм ба як масъала - масъалаи баъзе манбаъ ва сарчашмаҳои илҳами Навоӣ то ҳол нисбатан кам таваққуф кардаанд, ки мо дар ин мақола аз ҳамин хусус иҷмолан сухан хоҷем ронд. Маҷмӯаи ҳикматҳои Алишер Навоӣ, ки ба шарафи 525 солгарди таваллуди ӯ дар нашриёти адабиёти бадеии Ўзбекистон ба номи Ғафур Ғулом ба шакли китоби алоҳида аз тарафи С. Муталлибов ба чоп ҳозир шудааст,¹ мавриди ин гуфтугӯ қарор хоҳад гирифт.

¹ Алишер Навоӣ. Ҳикматлар. Тўпловчи ва сўзбоши муаллифи С. Муталлибов, Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, Тошканд, 1968, 86 саҳифа.

Дар айни замон Академияи илмҳои Ўзбекистон мунтахаби ҳикматҳои Навоиро дар шакли китоби алоҳида ба забонҳои ўзбекӣ, русӣ, тоҷикӣ-форсӣ, англисӣ, немисӣ ва ғайра низ интишор кард, ки мураттиб ва муҳаррири масъули он муҳаққиқи осори Навоӣ Ҳ. Сулаймонов мебошад. Азбаски ин маҷмӯа мухтасар аст ва тамоми ҳикматҳои он дар нашри номбаршудаи Муталлибов мавҷуданд, ин ҷо зимни мулоҳизот истинод ба ҳамаи маҷмӯа хоҳад шуд.

Аз мутолиаи ҳикматҳои Навоӣ маълум мегардад, ки ӯ сарчашмаҳои адабии тоҷикӣ форсӣ бисёр хуб омӯхта, баъзан мероси бои ин адабиётро дастраси халқҳои туркизабон ҳам намудааст. Ҳангоми мутолиаи «Ҳикматҳо» ба назар мерасад, ки Алишер Навоӣ аз осори Фирдавсӣ, Абӯшақури Балхӣ, Носири Хисрав, Абуалӣ ибни Сино, Саъдӣ, Ҳофиз, Хисрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ ва дигарон ба хубӣ бохабар будааст.

Ин шуаро дар осори худ, ки ба мавзӯҳои мухталифи зиндагӣ ва ё воқеаҳои таърихӣ бахшида шудаанд, ақидаҳои иҷтимоӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ ва тарбиявӣ худро баён мекарданд ва дар зимни ин шоҳбайтҳои ҳикматомези пурқимате меофариданд.

Навоӣ аз шоҳбайтҳои пурҳикмати дар зиндагӣ санҷидашуда, аз ташбеҳҳои бикри воқеӣ, образҳои барҷастаи шеърӣ бузургони илму адаби тоҷикӣ форсӣ ба вачд омада, дар пайравии он маъниву он образҳо шеърҳои гуфтааст, ки он матлабро ба мардуми туркизабон дастрас мекунад.

Намунаҳои зерин ба ин фикр далел шуда метавонанд.

Навоӣ:

*Талаб йулида қил шитобандалик,
Ки жӯяндага келди ёбандалик.*

(саҳ. 62)

(Яъне, дар роҳи талаб шитоб кун, зеро чӯянда ёбанда аст.²)

Носири Хисрав дар «Сафарнома» чунин овардааст:

«Чавоб дод, ки:

- Бехудӣ ва беҳушӣ роҳате набошад, ҳаким натавон гуфт касеро, ки мардумро беҳушӣ раҳнамун бошад! Балки чизе бояд талабид, ки хираду ҳушро биафзояд!

Гуфтам, ки:

- Ман инро аз кучо орам?

Гуфт:

- Чӯянда ёбанда бошад».

Мақоли «чӯянда-ёбанда аст» аз ҳикматҳои машҳури қадимӣ ва халқист. Шояд Навоӣ ин маъниро аз забони халқ шунида ва онро ба риштаи назм кашида бошад. Лекин айнан такрор ёфтани чузъҳои ҳикмат «чӯянда», «ёбанда», инчунин мушобихати бисёр суханҳои Навоӣ ба пандҳои дигари Носири Хисрав ақидаеро талқин мекунанд, ки ин марди донишманди асри XV аз ганҷинаи маонии адиб ва мутафаккири бузурги асри XI тоҷик бебаҳра набудааст.

Навоӣ:

Ишга неча сазблиғ имкон эрур

Ким ани осон тутар осон эрур.

(сах. 37)

(Агар кор ҳарчанд мушкил бошад, касе, ки онро осон гирад, осон хоҳад шуд).

Ҳамин маъниро дар маснави «Саодатнома»-и Носири Хисрав дарёб кардан мумкин аст. Носири Хисрав гуфтааст:

Бар он сахтӣ, ки бо ту рӯй бинмуд,

Гар осон гирияш, осон шавад зуд.

² Ин ҷо ва минбаъд мазмуни ҳикматҳои Навоӣ ба тоҷикӣ дар қавсайн оварда мешавад. Идора.

Дар ин маънӣ Ибни Ямин низ мегӯяд:

*Саъб гардад бо ту он кор, гараш гирӣ саъб,
Бигзарад саҳл, гараш низ фаро гирӣ саҳл.*

Ҳикмати зерини Навоӣ суханҳои дар хусуси ҳар кори ба худ раво надидаро ба дигарон раво надоништан гуфтаи Кайковус, Саъдӣ, Хисрави Деҳлавӣ, Ҷомӣ ва дигаронро хотирнишон мекунад:

*Халойиққа кӯрма, қилиб бенаво,
Ўзингга раво курмагани раво.*
(саҳ. 69)

(Ба халойиқ раво мабин, он чи ба худ раво намебинӣ).

Саъдӣ дар ин хусус фармудааст:

*Ҳар бад, ки ба худ наметансандӣ,
Бо кас макун, эй бародари ман!*

Хисрави Деҳлавӣ гуфтааст:

*Ҳар чӣ ки бар хеш надорӣ раво,
Бар дигаре низ набошад даво.*

Аммо Навоӣ, ба фикри мо, дар шахси севум ба ҷои ифодаҳои дигаре, «дигарон» мафҳуми халқхоро ба ҳикмат дохил карда, маъниро равшантар ва таъсири онро бештар кардааст.

Навой ба масъалаи мукофоти амал дахл карда, ҳамон ақидаи маълум ва ҳикмати машҳури халқҳои Шарқро такроран меоварад ва мегӯяд, ки касе ҷав кишта бошад, гандум даравида наметавонад:

*Агар арпа ҳам сочса бўлмоққа тӯқ,
Анга бугдой ўрмоқни имкони йӯқ.*
(сах. 19)

(Агар ба нияти серӣ ҷав пошида бошад, он имкони гандум даравидан надорад).

Ў дар ҷои дигар ҳамин ақидаро ба андаке дигаргунӣ, ба таври зайл овардааст:

*Қачон сочса тупроққа бугдой биров
Йӯқ имконки ул, арпа қилғой гаров.*
(сах. 80)

(Шахсе ба хок гандум кошад, имкон надорад, ки ҷав ғарам кунад).

Чунон ки маълум аст, ин ақида ва чун ин тамсил дар адабиёти тоҷику форс хеле машҳур аст ва онро дар осори Абӯшакури Балхӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Саъдӣ, Хисрави Деҳлавӣ, Авҳадӣ, Ибни Ямин ва дигарон метавон пайдо кард.

Носири Хисрав гуфтааст:

*Магӯй он чи тоқат надорӣ шунуд,
Ки ҷав кишта гандум нахоҳад дуруд.*

Ҳамчунин Саъдӣ мегӯяд:

Напиндорам, эй дар хазон кишта ҷав,

Ки гандум бигирӣ ба вақти дарав!

Дар масъалаи мукофоти амал (яъне: «чоҳкандаро чоҳ дар пеш») аз устод Рудакӣ то ба Ҷомӣ тақрибан ҳамаи суҳанварони тоҷику форс изҳори ақида кардаанд. Масалан, Рӯдакӣ гуфтааст:

Макун бад ба кас, гар нахоҳӣ ба хеш!

Ба ин маънӣ дар осори Асадии Тӯсӣ ин сатрҳоро меҳонем:

*Маяндоз санги гарон аз барат,
Ки чун боз гардад фитад бар сарат!*

Хисрави Деҳлавӣ низ гуфтааст:

*Ҳар кӣ ба раҳ баҳри касе чоҳ кард,
Аз паи худ зери замин роҳ кард.*

Алишери Навоӣ ҳамин матлабро ба забони модарии худ моҳирона ин тавр ба риштаи назм кашидааст:

*Ҳар киши бировга қозгай чоҳ
Тушкай ул чоҳ уза ўзи ногоҳ.
(саҳ. 83).*

(Ҳар кӣ барои шахсе чоҳ меканад, дар он чоҳ худи ў ногоҳ хоҳад афтод).

*Улки зарар шевасини тавр этар,
Элга демаким, ўзига жавр этар,
(саҳ. 66)*

(Ҳар кӣ шеваи зараррасониро ихтиёр мекунад, ба халқ не, ба худ ҷабр мекунад).

Дар бораи қимати суҳан, мавқеи он ва дигар масъалаҳои ба забон марбут бисёр суҳандонони Шарқ пандҳои пурқимате гуфтаанд. Аз ин қор Алишер Навоӣ ҳам дар қанор намондааст, ӯ дар ин боб абёте гуфтааст, ки мутолиаи он ба қас шавқи фаровоне мебахшад.

Хусусан, масъалаи меъёри суҳан диққати ӯро басо ҷалб қардааст. Навоӣ ба толибони назми худ мухтасар ва бамавқеъ суҳан гуфтавро маслиҳат дода, навиштааст:

*Бермас татвил чу суҳандон сӯзга,
Қил мухтасар улча бўлғай имкон сӯзга.
(саҳ. 23)*

(Суҳандон суҳанро татвил (тӯл) намедихад. Суҳанро мухтасар қун ҳар қадар имкон ҳаст).

Мо ин маъниро дар осори Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Низомӣ ва дигарон низ мушоҳида мекунем.

Чунончӣ, Носири Хисрав менависад:

*Суҳанро аз дарозӣ дор кӯтоҳ,
Ки аз бисёр гуфтан гум шавад роҳ.*

Дар маснавии Низомӣ ин матлаб ба тариқи зайл омадааст:

*Қам гӯю гузида гӯй, чун дур (р),
То з-андаки ту ҷаҳон шавад пур.*

Навой фармудааст, ки одам бояд ҳамеша сухани рост гӯяд, марди ростгӯю ростқавл агар боре дурӯғ гӯяд ҳам мардум дурӯғи ўро рост мепиндоранд:

*Ҳар киши ростни бехост дер
Айтса ёлғон доғи эл рост дер.
(саҳ. 83)*

Хисрави Деҳлавӣ ҳам чунин як матлабро дар асри худ тарғиб кардааст:

*Ба ростгӯй маъруф шав, агар вақте
Дурӯғ аз ту равад, чумла рост хонандаш.*

Навой нисбат ба эҷоди Хисрави Деҳлавӣ эҳтироми зиёде дошт ва эҳтироми худро дар шеърҳои борҳо ифода кардааст:

*Демангиз булбул Навоийни самандардекки бор,
Назми ичра шӯълаи Жомию сӯзи Хусравӣ
(«Ҳазоин-ул-маонӣ», ҷилди 1,
Тошканд, 1959, саҳ. 668).*

(Булбул Навоиро самандар мағӯед, зеро дар назми ӯ шӯълаи Чомӣ ва сӯзи Хисравӣ ҳаст).

Зимнан, Алишер Навой ба ҷуз байти боло, ки он дар девони «Ғароиб-ус-сиғар», мазкур аст, боз дар девонҳои «Бадоеъ-ул-васат», «Наводир-уш-шубоб», «Фавоид-ул-кибар» ва як қатор китобҳои дигари худ низ Ҳофиз, Камол, Хисрави Деҳлавӣ, Чомӣ ва дигаронро ба эҳтироми тамом ном мебарад. Ба ин масъала

навоишиноси боистеъдод Е. Исҳоқов («Алишер Навоийнинг илк лирикаси», Тошканд, «Фан», 1965) иҷмолан таваққуф кардааст, ки шоёни тақдир ва шоистаи такмил аст...

Навоӣ дар масъалаи захми забон ва шифопазирии он дахл карда, мисли саромадони адабиёти тоҷику форс хеле ҳикматҳои фаромушнашудани гуфтааст. Масалан, ӯ мегӯяд:

*Кўнгилда тил синони жароҳати бутмас,
Анга ҳеч нимаи марҳам ерин тутмас.*
(саҳ. 44)

(Дар дил ҷароҳати синони забон шифо намеёбад, ба он ҳеч чизе марҳам шуда наметавонад).

Ё:

*Ҳар наки етар санга лисон оғриғидин,
Билгилки қотиғ дурур бу синон оғриғидин.*
(саҳ. 85)

(Ҳар чизе, ки туро аз захми забон мерасад, бидон, ки он аз захми синон зўртар аст).

Дар ин маънӣ дар замони худ Асадии Тӯсӣ хуш фармудааст:

*Зи захми синон беш захми забон,
Ки ин тан кунад хаставу он равон.*

Навоӣ боз доир ба ҳамин масъала амиқтар фикр ронда фармудааст, ки балооварандаи шахс забони худи ӯст:

Не сирфа деган киши тили қотилидур,
Алқиссаки, кимсанинг балоси тилидур.
(саҳ. 53)

(Каси сирфаро забонаш қотили ўст, алқисса, балои шахс забони ўст).

Ҳамин фикрро мо даставвал дар назми Носири Хисрав мехонем:

Балои одамӣ бошад забонаш,
Ки дар вай баста шуд суду зиёнаш.

Абдурахмони Ҷоми ҳам мегӯяд:

Ҳар балое, ки мерасад ба касон,
Бештар аз мамарри гуфтор аст.

Навой дар байте таъкид мекунад, ки рози фошгашта ҳаргиз пинҳон нахоҳад шуд. Дурусттараш розро ниғаҳ дор, чунки фош сози, боз пинҳон карданаширо ҳавас макун:

Розни асра чунки фош этдинг,
Яна пинҳон бўлурни қилма ҳавас.

Дар мероси адабии бисёр адибони асрҳои X-XV низ ин маъниро пайдо метавон кард. Чунончи, Носири Хисрав гуфтааст:

Сухан ногуфта бошад, кай чу гуфта?
Чу шуд гуфта, кучо монад нуҳуфта?

Ё Абдурахмони Қомӣ навиштааст:

Ҳар чи ифшои он бувад душвор,
Бо ҳарифон мағӯ ба осонӣ
К-он чи дорӣ нуҳуфта, битвон гуфт
В-он чи гуфтӣ, нуҳуфта натвонӣ.

Навой барои хонандагони туркизабон хеле аз зарбулмасал ва мақолҳои дар забони дариӣ форсӣ маъмулро дар қолаби шеър боз гуфтааст. Масалан, мақоли «Манигар кӣ мегӯяд, бинигар чи мегӯяд» дар шеъри Навой хеле хуб омадааст:

Сӯзчи ҳолин бокма, бок сӯз ҳолини
Кӯрма ким дер они, кӯргил ким не дер.
(саҳ. 60)

(Ба шахсияти гӯянда манигар, нигар ба чигунагии сухан, манигар, кӣ мегӯяд, бинигар чӣ мегӯяд).

Асли ин ҳикмат дар забони арабӣ ба шакли «Унзур ила мо қола ва ло танзур ила мин қола» аст, ки онро Рашиди Ватвот ба тоҷикӣ ба таври зайл зеби рақам кардааст:

Ту суханро нигар, ки ҳолаш чист,
Бар гузорандаи сухан мангар!

Аҳли хирад ҳеҷ гоҳ сӯҳбати нодону ҳамнишинӣ бо ноаҳдро ба шахсе маслиҳат надодаанд. Аз ин рӯ, Алишер Навой ҳам гуфтааст:

Жаҳл аҳли била кимгаки улфат бўлғай,
Ул улфати ичра, юз минг офат бўлғай.

(саҳ. 33)

(Ҳар ки бо аҳли ҷаҳл улфат мешавад, андар он улфат сад ҳазор офат мешавад).

Ин пандро дар эҷодиёти шуарои форсигӯи қабл аз Навоӣ низ мо мушоҳида мекунем. Масалан, Носири Хисрав ба қалам додааст:

*Мақун бо аҳли ҷаҳл, эй ёр, сӯҳбат,
Ки з-он сӯҳбат расӣ ҳар дам ба меҳнат.*

Ба мавзӯи муносибатҳои шаклу маънӣ, зоҳиру ботин бисёр мутафаккирон мутаваҷҷеҳ шудаанд. Дар ин масъала Навоӣ ҳам бетараф набудааст. Ӯ мегӯяд, ки:

*Эр кишига зебу зийнат - ҳикмат ва донишдур
(саҳ. 75)*

(Зебу зинати мард ҳикмату дониш аст).

Ин маъниро Носири Хисрав низ хуб гуфтааст;

Мардро нест ба ҷуз илму амал зевару зеб.

Саной бошад онро ба шакли зайл баён кардааст:

Зинати мард дониш асту ҳунар.

Нақуӣ карда онро миннат нанамудан, аз унсурҳои ахлоқи ҳамида ба шумор мерафт ва онро аксари адибон талқин кардаанд.

Дар маҷмӯаи ҳикматҳои Навоӣ дар ин маънӣ ду байт мавҷуд аст, ки мазмунан ба ҳамдигар наздиканд:

*Ато ҳам турфа ишдур, турфароқ ул -
Агар йӯқдир анинг ёнида миннат
(саҳ. 21)*

(Ато кори хубест, вале хубтар он ки ба пахлуяш миннат набошад).

Ва боз:

*Қил яхшилигу демакни дохил қилма.
Миннат била яхшиликни ботил қилма.
(саҳ. 80)*

(Накуӣ куну гуфтанро дохил макун, ба миннат накуӣро ботил макун).

Носири Хисрав чанд аср пештар аз Навоӣ ба ин маънӣ фармудааст:

*Накуӣ гар кунӣ, миннат манеҳ з-он,
Ки ботил шуд зи миннат ҷуду эҳсон!*

Тамсиле ҳаст, ки агар шохи дарахт бор наорад, ҳеҷ хоҳад шуд. Бисёр бузургон аз ҷумла Абдурахмони Ҷомӣ ин маъниро дар шеъри худ кор фармудаанд. Ҷомӣ навиштааст:

*Шохи бебарг арчи бошад аз дарахти мевадор,
Чун наёрад бору мева, дар шумори ҳезум аст.*

Навой бошад аз тамсили устодаш илҳом гирифта, ин байтро офаридааст:

*Шажар ким юз латофат шеваси йӯқ,
Ўтун ўрнида дур гар меваси йӯқ.*
(сах. 73)

(Дарахте, ки шеваи сад латофат дорад, ба ҷои ҳезум аст, агар мева надорад).

Дар китоби ҳикматҳои Алишер Навоӣ байтеро меҳонем, ки ӯ гуфтааст:

*Соқие май берки, бу дайри куҳан авзоида,
Бӯлди аз нодонлиғимни англамоқ донолиғим.*
(сах. 58)

(Мазмунаш, соқие май деҳ, ки дар авзои ин дайри куҳан нодониамро донистанам доноӣ шуд).

Дар мазмуни ин байт, ҳанӯз Абӯшақури Балхӣ ҳикмати зеринро эҷод карда буд:

*То бадон ҷо расида дониши ман,
Ки бидонам ҳама, ки нодонам.*

Масъалаи дӯстӣ дар тамоми давраҳо аз мавзи писандидаи аҳли адаб буд, адибони пешқадам дар боби дӯст ва дӯстӣ суҳанҳои пурарзише гуфтаанд. Навоӣ дар шинохтани дӯст байте гуфта,

талқин мекунад, ки дӯсту ҳамдам он аст, ки дар рӯзи сахт бо дӯст вафодор монад.

Ким қилди катигликда вафодош сенга.

Ўл бўлди ҳабиблар ичра қўлдош сенга

(сах. 43)

(Ҳар касе, ки ба сахтӣ туро вафо кард, ӯ дар байни ҳабибон ҳамдами туст).

Мо чавҳари ин пандро пеш аз хама дар осори Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Аттор ва дигар саромадони сухан мебинем. Аз ҷумла, Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» овардааст:

Ҳамон дӯстӣ бо касе кун баланд,

Ки бошад ба сахтӣ туро ёрманд.

Ва Фаридаддини Аттор гуфтааст:

Мар туро ҳар кас, ки ёри ғам бувад,

Чун расад шодӣ, ҳамон ҳамдам бувад.

Ҳамин чанд намунаи дар боло овардашуда нишон медиҳанд, ки осори адибони бузурги форсу тоҷик дар ҷаҳонбинӣ, ғоя ва олами ахлоқи Навоӣ чи гуна мақоми азиме ишғол карда будааст. Дар байни асарҳое, ки ба гуфтани ҳикматҳои баланд ба Навоӣ таъсир расонидаанд, «Гулистон»-и Саъдӣ дар яке аз ҷойҳои аввал меистад. Мо дар байни ҳикматҳои Навоӣ намунаҳои мебинем, ки нусхаи тоҷикии онҳо дар «Гулистон»-и Саъдӣ (гоҳе айнан ва гоҳе бо каме тағйиру такмил омадаанд) ба назар мерасад. Ин монандӣ ба он далолат мекунад, ки Саъдӣ яке аз шоирони дӯстдоштаи Навоӣ

будааст ва ин асари ӯ ба Навоӣ чун манбаи илҳоми тоза басо хидмат кардааст.

Абёте, ки дар зер меоварем, ба он даъвӣ далел хоҳад шуд.

Навоӣ:

Улки санга элдин эрур айбгӯ,

Элга доғи сендин эрур айбчӯ.

(саҳ. 65)

(Он кас, ки айби мардумро ба пеши ту меорад, айби туро низ пеши дигарон хоҳад бурд).

Саъдӣ:

Ҳар ки айби дигарон пеши ту оварду шумурд,

Бегумон, айби ту пеши дигарон хоҳад бурд.

Навоӣ:

Элга зиён анинг суди,

Ва ӯнғай олиб, оғир сотмоғи анинг мақсуди.

(саҳ. 74)

(Суди ӯ зиёни мардум аст, сабук гирифта, гарон фуруҳтан мақсуди ӯст).

Саъдӣ ҳамин маъниро дар боби аввали «Гулистон», дар ҳикояте «Золимеро ҳикоят кунанд, ки ҳезуми дарвешон харидӣ ба ҳайф ва тавонгаронро додӣ ба тарҳ...».

Навоӣ:

Қардошинг эмас, улки кӯйиб бош сенга,

Давлат чоғи килғай ўзин қўлдош сега.

(сах. 80)

(Дўст нест он кас, ки сар ба зонуят ниҳода ҳангоми давлатдории ту худро ҳамдастат мешуморад).

Саъдӣ:

Дўст машмор он, ки дар незмат занад

Лофи ёриву бародархондагӣ.

Дўст он бошад, ки гирад дасти дўст

Дар парешонҳоливу дармондагӣ.

Навой:

Неким қилди жоҳилки, эрди ёмон,

Тутиб аксини топдим андин амон.

(сах. 52)

(Ҳар кори баде, ки чоҳил кард, аксашро кардаму раҳо ёфтам).

Саъдӣ дар боби дувуми «Гулистон» ба ин маънӣ ҳикоятро меорад:

«Луқмонро гуфтанд:

- Адаб аз кӣ омӯхтӣ?

Гуфт:

- Аз беадабон, ки ҳар чи аз эшон дар назарам нописанд омад, аз феъли он парҳез кардам...».

Навой:

Гарчи қуёшдин парвариш олам юзига ом эрур,

Саҳрода комғоғу тикан, бўстонда сарву гул битар.
(сах. 28)

(Гарчи дар парвариши тамоми чинсҳои рӯи олам қувваи офтоб
ом аст, яъне, баробар аст, дар саҳро шӯраву хор, дар бўстон сарву
гул мерӯянд).

Саъдӣ:

*Борон, ки дар латофати табъаиш хилоф нест,
Дар боғ лола рӯяду аз шӯразор - хас.*

Дар боби ҳаштуми «Гулистон» — «Дар одоби сӯҳбат» дар
масъалаи баҳшишу адолат нисбат ба зердастон порчае ҳаст, ки дар
он Саъдӣ чунин мегӯяд: «Ҳар ки ба зердастон набахшояд, ба таври
забардастон гирифтор ояд».

Сипас, Саъдӣ барои таъкид кардани ин мақсади худ ду байт
меорад:

*На ҳар бозу, ки дар вай қуввате ҳаст,
Ба мардӣ оқизонро бишканад даст.
Заифонро макун бар дил газанде,
Ки дармонӣ ба ҷаври зӯрманде.*

Навоӣ низ дар ҳамин мазмун ва маъно ҳикмате гуфтааст:

*Зердастларга наф еткур, агар тиласангким
Забардастлардин зарар кӯрмагайсан:*

(сах. 34)

(Агар хоҳӣ, ки аз забардастон зарар набинӣ, ба зердастон нафъ
расон).

Навой:

*Илм ўқиб қилмаган амал мақбул,
Дона сочиб кўтармади маҳсул
(сах. 36)*

(Илм омўхта, амал накардан, дона пошида, ҳосил набардоштан аст).

Саъдӣ:

«Ҳар ки илм хонду амал накард - бадон монад, ки гов ронду тухм наяфшонд».

Саъдӣ дар порчаи боло илм ҳосил намуда, аз рӯи он амал накарданро ба замин шудгор кардану тухм напошидан монанд карда, ягонагии илму амалро бо мисоле аз таҷрибаи зиндагӣ дар назар ҷилвагар сохтааст. Навоӣ овардааст, ки илм омўхта, амал накардан ба тухм пошида, ҳосил набардоштан монанд аст.

Дар адабиёти классикии тоҷику форс дар фазилати ростӣ ва ростгӯӣ суханҳои зиёде гуфта шудаанд. Муаллими бузурги ахлоқ Саъдӣ дар ин масъала борҳо таваққуф кардааст. Аз ҷумла дар боби охири «Гулистон» ин қитъаро мехонем:

*Якero, ки одат бувад ростӣ,
Хатое равад даргузоранд аз ӯ.
Ва гар номвар шуд ба қавли дурӯғ,
Дигар рост бовар надоранд аз ӯ.*

Дар осори Алишер Навоӣ низ ҳикмати ба ҳамин маънӣ монандеро дучор меоем:

Масалан:

Ҳар кишининг ким сӯзи ёлғон эса,
Айлама бовар неча ким чин деса.
(саҳ. 84)

(Ҳар касеро, ки дурӯғгӯй аст, бовар макун ҳарчанд рост гӯяд).

Чунон ки мебинем, панди Навоӣ аз забони худӣ ӯ оварда шудааст ва аз ин рӯ, муаллиф ба масъала ва предмети тасвир фаъолона менигарад.

Ё худ Шайх Саъдӣ ҳикмати машҳуре дорад, ки дар асоси таҷрибаҳои зиёди зиндагӣ ва мушоҳидаҳои мудакқиқона ба миён омадааст:

Чу дар тоси лағжанда афтод мӯр,
Раҳонандаро чора бояд, на зӯр.

Алишер Навоӣ бо андаке тағйирот ба ҷои «тос» «қадах» оварда ҳамин ҳикматро ин тавр ба қалам додааст:

Тушса қадах аро бўлуи мӯр,
Тадбир керак чиқарга йӯқ зӯр.
(саҳ. 64)

(Агар дар қадах мӯр афтад, барои раҳо карданаши тадбир зарур аст, на зӯр).

Ба ҳамин тариқ, аз мушоҳидаи баъзе намунаҳои ҳикматҳои дар ғавқ овардаи Навоӣ ва муқоисаи онҳо бо панду ҳикматҳои шоирони тоҷик метавон ба хулосае омад, ки Алишер Навоӣ чун фарзанди пешқадами халқу замони худ аз афкори ғоидабахши суҳанварони тоҷику форс ҳамчун як шогирд ва пайрави

қобилиятноки онон омӯхтааст, бисёр ҳикматҳои маъруфро ба хонандагони худ устодона тақдим кардааст. Ҳамаи ин далели онанд, ки адабиёти тоҷику форс Ҳанӯз дар асрҳои миёна мактаби омӯзиши адабони бисёр миллатҳо будааст ва адабони бузург, монанди Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Носири Хисрав, Анварӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Хисрави Деҳлавӣ, Ҷомӣ муаллимони он адабон будаанд.

Ин ҳодиса хеле амиқ, ҷиддӣ ва босамар будани равобити адабии халқҳои Осиёи Миёна, хусусан тоҷику узбеконро дар гузашта бори дигар собит мекунад, аз тарафи дигар, ин масъала хеле муҳим аст ва таҳқиқоти ҷиддиро талаб мекунад, ки ҳалли дурусти он бисёр тарафҳои равобити қадимаи фарҳангии ин халқҳоро равшан хоҳад кард.